

Késő római sírok a „Hercules villa” északi előterében

(Budapest, III. ker., Herkules utca,
Hrsz.: 18529/30, 18549/10)

2005-ben a FŐGÁZ megbízásából gáz-csőfektetésre került sor az Akác-köz és a Szentendrei út nyugati oldalán álló „Bogdáni út” elnevezésű autóbusz megállóhely közötti szakaszon (Aqftüz 2006, 230, Nr. 19). 2010-ben a munka tovább folytatódott. Az új nyomvonal a buszmegálló mellett öt évvel korábban létesített csonktól indult nyugat felé, a Kerék utca alatt északnak, majd a Herkules utcába torkolva ismételten nyugatnak fordult. A vezeték nyomvonala a Herkules utcáról északkelet felé a Bogdáni út 12. és 14. számú házak közötti füves-fás térségen keresztül jutott ki a főútra, ahol az egykori villamospálya alatt húzódott tovább nyugat felé, majd a Hévízi út és Kunigunda útja kereszteződésében egy korábban kialakított csonkra kapcsolódott rá. A fent ismertetett nyomvonal az aquincumi katonaváros északi sávján haladt keresztül (1. kép).

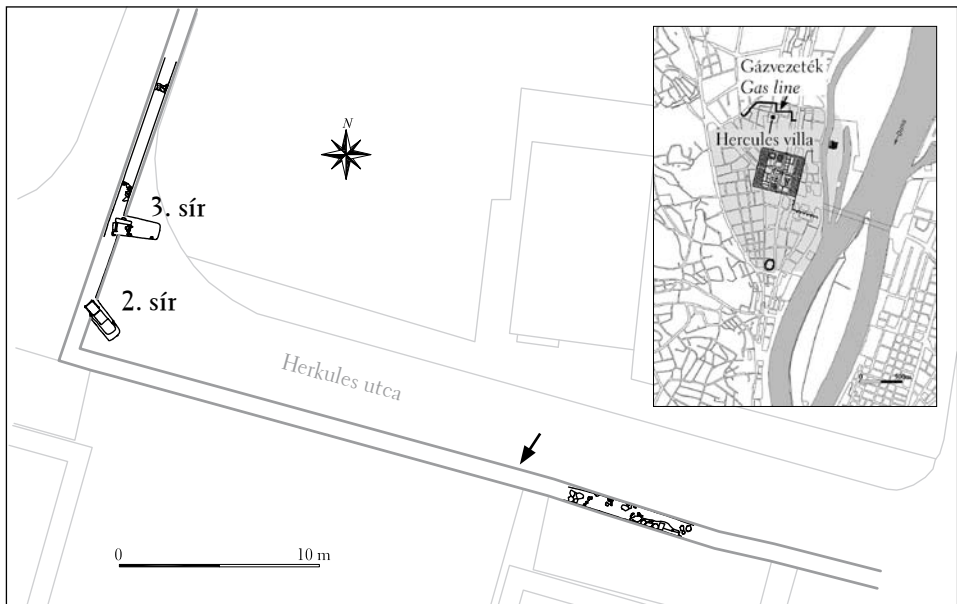
A katonaváros teljes északi sávját laza beépítettségű, de gazdagon díszített, reprezentatív épületekből álló övezetként tartja számon a kutatás (PÓCZY 1994, 222; NÉMETH 2005, 118). A feltételezésnek két kiterjedt felületen kutatott épületegyüttes, az északkeleti városrészben a Búvár–Folyamőr utcai *domus* (SZIRMAI-PARRAGI 2004, 292–293; SZIRMAI 2008, 323–330), az északnyugati negyedben pedig a Meggyfa utcai „Hercules vil-

Late Roman graves in the northern foreground of the “Hercules villa”

(Budapest III, Herkules Street,
Lrn.: 18529/30, 18549/10)

In 2005, FŐGÁZ commissioned gas line to be laid in the section of land between Akác-lane and the “Bogdáni Road” bus-stop on the west side of Szentendrei Road (Aqftüz 2006, 230, no. 19). The work continued in 2010. The new path of the gas line started westward from the stub that had been established at the bus stop five years ago. It turned to the north under Kerék Street and then northeast from Herkules Street. It reached the main road across the grassy, wooded area between houses 12 and 14 on Bogdáni Road where it then ran in a westerly direction under the former tram line and joined a stub that also been established earlier at the crossing of Hévízi road and Kunigunda Street. The northern zone of the Aquincum Military Town has been crossed by the track described above (Fig. 1).

The entire northern zone of the Military Town is regarded as having been a loosely built-in area with richly decorated representative buildings (PÓCZY 1994, 222; NÉMETH 2005, 118). This supposition has been based on two building complexes investigated over large territories: the *domus* in Búvár–Folyamőr Street in the northeastern district (SZIRMAI-PARRAGI 2004, 292–293; SZIRMAI 2008, 323–330) and the “Hercules villa” in Meggyfa Street in the northwestern

1. kép: A gázvezeték nyomvonala a katonaváros északi sávjában
 Fig. 1: The path of the gas line in the northern strip of the Military Town

la” (WELLNER 1969, 235–271) adott alapot. Szórvány információk több hasonló nivójú építmény létezésére is utalnak még a szóban forgó övezetben (PÓCZY 1994, 222; NÉMETH 2006, 25), amelyek közül többnek a hitelesítése mindazonáltal kívánatos lenne.

A 2. század első felétől kiépülő reprezentatív épületekből álló városrésznek, s ezen belül a Meggyfa utcai és Búvár–Folyamőr utcai épületkomplexumoknak a felhagyására a 260-as években, de legkésőbb a 270. évi vandál és kvád-szarmata betörés következtében került sor (WELLNER 1969, 271; SZIRMAI 2008, 327). Az újabb barbár inváziótól való félelem elvándorláshoz, a városi lakosság lélekszámának folyamatos apadásához vezetett. A hátrahagyott maradványnépesség a *castra legionis*, majd a Constantinus-kori „késő római erőd” oltalmába húzódott. A település zsugorodásával párhuzamosan megkezdődött az

district of the Roman town (WELLNER 1969, 235–271). A few scattered data suggested that more buildings of a similarly high standard could be expected in this zone (PÓCZY 1994, 222; NÉMETH 2006, 25). Several of these data need to be authenticated, however.

The district of representative buildings was established in the first half of the 2nd century AD and was abandoned, together with the Meggyfa Street and the Búvár–Folyamőr Street building complexes in the AD 260s or as a consequence of the Vandal and Quado-Sarmatian incursion of AD 270 at the latest (WELLNER 1969, 271; SZIRMAI 2008, 327). The dread of new barbarian invasions forced the people to leave the town and the number of the urban population gradually decreased. The remaining people retreated into the shelter of the *castra legionis* and further on in that of the “late Roman fortress” of

északi temetők és a még lakott városrészek között fekvő, felhagyott peremvárosi területek temetkezési célra történő hasznosítása. A katonaság oltalmába húzódó városi közösség biztonsága és kényelme is a temetkezési terület kiterjesztését kívánta. A 4. századra temetkezőhellyé vált az évtizedek óta használaton kívül álló „Hercules villa” kertje és tágabb környezete (WELLNER 1969, 271; NAGY 1937, 268–269; PARRAGI 1963, 311–325; PARRAGI 1993, 317–318), és ugyanez a sors jutott osztályrészül a Búvár–Folyamőr utcai *domus*nak is (SZIRMAI 2008, 327). A felvázolt történeti előzmények fényében 2-3. századi épületmaradványok és 4. századi betemetkezések előkerülésével lehetett számolni a gázvezeték új nyomvonalán.

A 2010. évi megfigyelés során újból megállapítást nyert, hogy a panelházak környezetében a régészeti korú rétegsor 1,70–1,80 méter mélységig teljesen megsemmisült. A panelházak vonulata a Szél utca nyugati oldalán nem folytatódik, miután ott már az ötvenes évek vége óta egy „sztálinbarokk” stílusú lakótelep áll. Ezért nem is meglepő, hogy a Szél utca és Herkules utca kereszteződésétől nyugatra az újkori bolygatás fokozatosan átadta a helyét annak a régészeti rétegsornak, amely közvetlenül az aszfaltút és annak törtköves alapozása alatt indul, azaz a mai járószinttől mérve körülbelül 0,3 méter mélységben már jelentkezik.

Az elmondottakból következik, hogy a gázcsővezeték nyomvonalának mintegy 160 méter hosszú Herkules utcai szakasza csak a régészeti rétegsor átvágása árán készülhetett el. A megfigyelés, majd az azt követő kvázi-feltárás során megállapítást nyert, hogy a lelőhely valóban laza beépítettségű, viszont a „Hercules

the Constantine Period. As the settlement was shrinking, the abandoned outskirts between the northern cemeteries and the still populated districts became places for burials. The security and comfort of the urban community living in the shelter of the army also required the extension of the territory used for burials. The gardens and the wider environment of the “Hercules villa”, which had been abandoned for decades, became a place of burial by the 4th century AD (WELLNER 1969, 271; NAGY 1937, 268–269; PARRAGI 1963, 311–325; PARRAGI 1993, 317–318) similarly to the *domus* at Búvár–Folyamőr Street (SZIRMAI 2008, 327). In the light of the historical antecedents outlined above, building remains from the 2nd–3rd century AD and burials from the 4th century AD could be expected in the path of the new gas line.

Once again it could be observed in 2010 that the archaeological layers were destroyed down to a depth of 1.70–1.80 m in the area of the panel highrise buildings. The row of panel highrises did not continue on the west side of Szél Street since a residential district in “Stalin baroque” style has stood there since the 1950s. Thus, it is not astonishing that west of the Szél and Herkules Street crossing modern disturbance was gradually replaced by the archaeological layer sequence that started directly under the asphalt road and its rubble foundation, that is, in a depth of 0.3 m from the modern ground level.

It is clear from the above that a circa 160 m stretch of the gas line could be laid in Herkules Street only by annihilating the whole sequence of the archaeological layers. The observation and the following quasi-excavation justified that the site was really loosely built up, but even less inten-

2. kép: Középső császárkori épületmaradvány
Fig. 2: Remains of a middle Imperial period building

villa” közelsége ellenére a vártnál szerényebb intenzitású. A réteganyag alapján egyértelműen igazolható a 2-3. századi területhasználat. Szinte bizonyos, hogy az előkerült épített emlékek: a földberakott falalapozások (2. kép) és egy többretegű úttest is a középső császárkori horizonthoz rendelhetők, azonban ezek egyértelmű kronológiai besorolása és régészeti kontextusba helyezése a feltárható terület (közműárók) keskeny mivolta, valamint a kísérő leletanyag hiánya miatt nem volt lehetséges.

A területhasználat jellegének 4. századi megváltozásáról három csontvázas temetkezés tanúskodik. Az 1. sír a Herkules utcáról a Bogdáni út 8/C irányába leágazó mellékvezeték árkában került elő. A hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváz combcsontjának alsó részét, térdkálacsát és lábszárcsontjainak felső végét a markológép kanala kiszakította. Miután az adott helyszínen szélesítésre nem volt

síven süllyesztett burkolat, a közlekedés helyettesítőként csak részben a középső császárkori épületmaradványokból lehet megállapítani a terület használatát. A réteganyag alapján egyértelműen igazolható a 2-3. századi területhasználat. Szinte bizonyos, hogy az előkerült épített emlékek: a földberakott falalapozások (2. kép) és egy többretegű úttest is a középső császárkori horizonthoz rendelhetők, azonban ezek egyértelmű kronológiai besorolása és régészeti kontextusba helyezése a feltárható terület (közműárók) keskeny mivolta, valamint a kísérő leletanyag hiánya miatt nem volt lehetséges.

Three inhumation burials attest to the change of the character of land use in the 4th century AD. Grave no. 1 was found in the trench of the branch line that forked off from Herkules Street to 8/C Bogdáni Road. The scoop of the excavator tore out the lower part of the femur, the patella and the upper part of the tibia from the leg of the extended skeleton lying on its back. As the investigated territory could not be widened, only the position of the grave could be documented, while the feature itself was left intact. We could, in any case, learn from the position of the limb bones that the body had been oriented west to east in a perhaps partially constructed grave or more likely in a simple grave shaft. The deceased may have been laid on a *fercolum* or in a coffin. Disregarding the damage caused by the excavator, the grave seemed to be undisturbed.

Grave no. 2 was oriented northwest to southeast and was found under the pavement of Herkules Street (Fig. 3). The northwestern end of the grave appeared in the trench and consisted of three large (0.42×0.59 m) *tegulae* standing on their

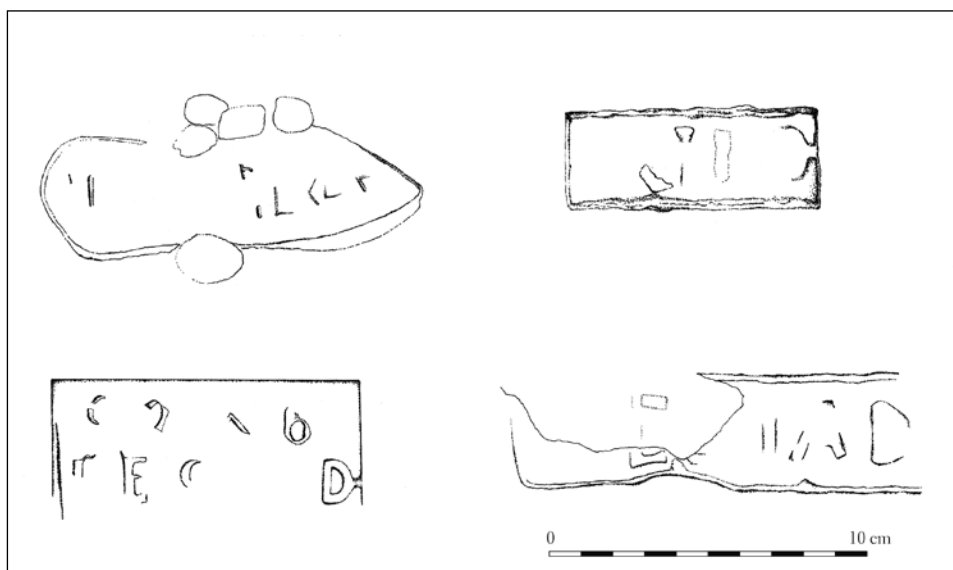
mód, csak a sír helyzetét dokumentálhattuk, az objektumot kibontatlanul hagytuk. A végtagsontok elhelyezkedéséből annyit mégis megállapítottunk, hogy a testet nyugat-keleti irányba tájolták, legjobb esetben részlegesen épített sírba, de sokkal valószínűbb módon inkább földsírba, esetleg *ferculumra* vagy koporsóba fektették. A markológép beavatkozását leszámítva a sír bolygatatlannak tűnt.

Az északnyugat-délkeleti tájolású 2. sír a Herkules utca burkolata alatt került elő (3. kép). A sír közműárokba eső északnyugati vége három nagyméretű (0,42×0,59 méter), rövidebb élére állított, peremével kifelé fordított *tegula*ból állt. A sírláda végét egy negyedik téglá fedte le, amelyet eredeti helyéről nyugat felé eltoltak. Az úttestben való szélesítés után derült csak ki, hogy a sírláda keleti fele hiányzik, azt azonban nem lehetett eldönteni, hogy a hiányzó elemek a sírabláskor kerültek ki a helyükről, vagy eleve csak a fej felőli oldalt védték a fülkeszerűen kialakított *tegula*kkal. A sírláda aljkiképzésének befe-

shorter edges with the rims on the outside. A fourth brick covered the end of the grave casket, which was shifted from its original position towards the west. It turned out after widening the road pavement that the eastern part of the grave casket was missing but it could not be decided if the missing elements were removed by grave robbers or whether only the head side had been originally protected with the *tegula* niche. The fact that the bottom of the grave casket was not finished argues for the latter solution. Each a *tegula* of the same measurements as those forming the walls of the casket was placed rim side down on the bottom under the head and the trunk, while the legs lay on the subsoil in the unpaved end of the grave shaft. The northern perimeter of the grave shaft was paved with a rubble row at the level of the brick lid, while only its beginning could be observed on the western and southern sides. The stone row could never have extended all around although its cessation is more likely due to the activity of grave robbers.

3. kép: A Herkules utcai 2. számú sír
Fig. 3: Grave no. 2 at Herkules Street

4. kép: A 2. sír téglabélyegei

Fig. 4: Drawing of the brick stamps from grave no. 2

jezetlensége az utóbbi eshetőség mellett szólhat. A fej és a törzs alá egy-egy, az oldalfalakhoz használt téglákkal méretben megegyező, peremmel lefelé fordított *tegulát* fektettek, a lábak viszont a sírgödör altalajban kialakított, burkolatlan végébe nyúltak. A sírgödör északi kontúrját a fedőtégla szintjében egy sor törtkővel rakták ki, a nyugati és déli oldalon viszont ennek a törekvésnek csupán a kezdeménye volt felismerhető. Lehetséges az is, hogy a kősor sosem ért teljesen körbe, megszakadása mégis inkább a sírablók buzgalmára vezethető vissza. A fejet védő *tegula*-fülke és az északi kősor viszonylagos sértetlensége arra utal, hogy a rablók déli irányból, a törzs felőli oldalon ástak rá a sírra, amelyben a sarokcsontokon, és az arrébb lökdöszött, hosszú alsó végtagsontokon kívül alig maradt valami. A beavatkozás során semmisülhetett meg a kősor délnyugati vonulata is. A sírban viseleti tárgyat nem találtunk. Talán mellékletnek szánták II.

The relative intactness of the *tegula* niche protecting the head and the northern stone row suggests that the robbers dug into the grave from the south, by the trunk of the deceased, where barely anything was left apart from the heel bones and the long bones of the leg, which were pushed aside. The southwestern part of the stone row may have been destroyed during this intervention. No articles of dress were found in the grave. The small bronze coin (RIC 351) minted by *caesar* Constantinus II between AD 333 and 335 found stuck into a crater-like depression in the peeling *tegula* under the head of the deceased perhaps can be considered a grave-good. It cannot be reconstructed how exactly it came to be buried in the grave. In any case, this coin together with the small bronze coin (RIC 91) minted by Constantius II between 337 and 340 AD found in the fill of the brick casket, dates the grave from a time after the death of Constantinus the

Constantinus *caesar* 333-335 között vert kisbronzát (RIC 351), amelyet a fej alatti *tegula* egyik krátterszerű kipattogzásába *simulva* találtunk meg. Sírba kerülésének módja pontosan nem rekonstruálható, mindenesre a betemetkezést a téglaláda visszatöltésében talált, II. Constantius által 337-340 között veretett kisbronzal (RIC 91) együtt Nagy Constantinus halála (337. május 22.) utánra keltezi. (Feltéve, hogy a későbbi érme nem a rabláskor került a sírba.) A sírláda építéséhez használt *tegulák* közül kettő jelöletlen, a négy másiktól három a *legio II Adiutrix* bélyegét hordozza magán, egy pedig olvashatatlan. Érdekes megemlíteni, hogy a négy bélyeg mindegyike külön típust képvisel (4. kép).

A 3. sír az előbbitől néhány méterrel északabbra került elő, ugyancsak az úttest alatt (5. kép). Annak ellenére, hogy a nyugati rövid oldalt és erre merőlegesen az északi hosszoldal kezdetét egy-egy kőlap határolta, egyszerű földsírról beszélhetünk csupán, amelynek se további oldal-, se fedőlapja, se aljképzése nem volt (leszámítva egy 0,265×0,15 méteres *tegula sine marginibus* töredéket, amelyet talán az oldalfal folytatásának szántak). A részleges kőládásírt hasonló alapossággal rabolták ki, mint ahogy tették azt a téglasír esetében. A sírgödörben hagyott medence-, kereszt- és combcsontok helyzete alapján nyugat-keleti tájolás feltételezhető. Melléklet, viseleti tárgy, vagy bárminemű, akár betöltésből származó, *post quem* datálást elősegítő lelet nem került elő.

A két kibontott, rossz állapotú sírmaradvány mélyreható kiértékelést nem tesz lehetővé. Annyi mindenesetre leszögezhető, hogy a sírok nyugat-keleti és északnyugat-délkeleti irányítása megfelel a Kaszásdűlő-Raktárréti temető (ZSIDI 1996/1997, 27), a Bogdáni út – Meggyfa utca közötti

Great (May 22, 337) (unless the latter coin was left there by the robbers). Two of the six *tegulae* used for the construction of the grave casket were left unmarked, three of the others bore the stamp of the *legio II Adiutrix* and the last one was illegible. It is remarkable that all four stamps belong to different types (Fig. 4).

Grave no. 3 was found also under the pavement a few meters to the north from the one above (Fig. 5). Despite the circumstance that the western shorter side and the start of the northern longer side running perpendicular at it were bordered by each a stone slab, it was a simple earth grave, which had no slabs at the sides nor a lid stone nor a pavement (disregarding a 0.265×0.15 m *tegula sine marginibus* fragment, which was perhaps intended to be the continuation of the wall). The partial stone casket grave was robbed with

5. kép: A Herkules utcai 3. számú sír
Fig. 5: Grave no. 3 at Herkules Street

szórványbetemetkezések (PARRAGI 1963, 324), és a „Hercules villától” délre húzódó sírcsoportok (PARRAGI 1993, 318) főbb tájolási irányának. A téglá- és kőládasírok a késő római temetőekben gyakran számítanak, igaz, a Raktárréti temető kései periódusában a viszonylag ritkán alkalmazott sírtípusok közé tartoznak, de párhuzamaik ott is kétségkívül megtalálhatók (HAMPEL 1891, 51–57; ZSIDI 1996/1997, 33–34).

A gázvezeték nyomvonalának kritikus szakasza a Herkules utcában húzódott. Innen észak felé, a Bogdáni út 12. és 14. számú épületek közötti füves-fás térségre fordulva az eredeti terepfelszín esésének, valamint a mai járószint emelkedésének köszönhetően a közműárok alja fokozatosan visszakerült az újkori feltöltésbe, és azután a teljes nyomvonalon benne is maradt.

Budai Balogh Tibor

the same thoroughness as the brick casket grave. The position of the pelvic, sacral and thigh bones left in the grave suggest a west-east orientation. There were no grave goods, articles of wear or any other finds that could be used for a *post quem* dating.

The two uncovered, poorly preserved graves do not allow a deeper analysis. It is clear that the west-east and northwest-southeast orientations of the graves match the main orientations of the burials in the Kaszásdűlő-Raktárrét cemetery (ZSIDI 1996/1997, 27), the scattered burials between Bogdáni Road and Meggyfa Street (PARRAGI 1963, 324) and the grave groups south of the “Hercules villa” (PARRAGI 1993, 318). Brick and stone casket graves were common in the late Roman cemeteries, and although they were rarely used in the late period of the Raktárrét Cemetery, the analogues can evidently be found there as well (HAMPEL 1891, 51–57; ZSIDI 1996/1997, 33–34).

The critical stretch of the path of the gas line ran along Herkules Street. As it turned into the grassy, tree-filled area between house nos. 12 and 14 Bogdáni Road, the bottom of the public utility trench gradually returned into the modern fill due to the sloping of the original terrain and it remained there along its entire path.

Tibor Budai Balogh

Irodalom/References:

HAMPEL 1891 – Hampel J.: Aquincumi temetők. 1881-1882. évi följegyzések alapján. *BudRég* 3 (1891) 47–80.

NAGY 1937 – Nagy L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923-1935. években. *BudRég* 12 (1937) 261–275.

NÉMETH 2005 – Németh, M.: Epigraphische Angaben zur Topographie des Legionslagers und der Militärstadt von Aquincum. In: Borhy L. – Zsidi P. (Hrsg.), Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte, Budapest-Aquincum 11–14. September 2002. *Aquincum Nostrum* II.3. Budapest 2005, 113–132.

NÉMETH 2006 – Németh M.: Az aquincumi Hercules villa és a katonaváros emlékei. Vezető. Budapest 2006.

PARRAGI 1963 – Parragi Gy.: A Bogdáni úton feltárt későrómai temető. *BudRég* 20 (1963) 311–325.

PARRAGI 1993 – Parragi Gy.: Későrómai sírok az aquincumi canabae északnyugati részén. *BudRég* 30 (1993) 317–326.

PÓCZY 1994 – Póczy, K.: La città di Aquincum sede del luogotenente della Pannonia Inferiore. In: Hajnóczi, G. (ed.), *La Pannonia e l'Impero Romano*. Atti del

convegno internazionale „La Pannonia e l'Impero Romano” Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura (Roma, 13-16 gennaio 1994). Roma 1994, 221–231.

SZIRMAI–PARRAGI 2004 – Szirmai, K. – Parragi, Gy.: Town Palace in the Folyamőr-Búvár Street. The Stucco Wall of the Town Palace. In: Borhy, L. (ed.), *Plafonds et voûtes à l'époque antique*. Actes du VIIIe Colloque International de l'Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (Budapest–Veszprém, 15-19 mai 2001). Budapest 2004, 292–294.

SZIRMAI 2008 – Szirmai, K.: A Peristyle House in the northern part of the canabae in Aquincum. In: Scherrer, P. (Hrsg.), *Domus*. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien. Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Bd. 44. Wien 2008, 323–331.

WELLNER 1969 – Wellner, I.: The Hercules Villa in Aquincum. *ActaArchHung* 21 (1969) 235–271.

ZSIDI 1996/1997 – Zsidi P.: Temetőelemzési módszerek az aquincumi katonaváros északi temetőjében. *ArchÉrt* 123/124 (1996/1997) 17–48.